

Oleh Demenchuk

Rówieński Państwowy Uniwersytet Humanistyczny

oleh.demenchuk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3218-6693

MODELOWANIE POJĘCIA PRZESTRZENI SPOŁECZNEJ (NA MATERIALE WYRAZÓW PERCEPCYJNYCH JĘZYKA POLSKIEGO I UKRAIŃSKIEGO)

1. WPROWADZENIE

Zrozumienie i werbalizacja rzeczywistości obejmują ciągły proces dostosowywania naszej wiedzy o świecie do samego świata. Wiąże się to ściśle z podejściem empirycznym, które kładzie nacisk na poznanie empiryczne jako proces związany z kategoryzacją i konceptualizacją obiektów w przestrzeni percepcyjnej. Podejście to wpisuje się we współczesny trend w badaniach semantycznych, który interpretuje znaczenie słownictwa percepcyjnego w ramach metodologii kognitywno-funkcjonalnej, podkreślając złożone interakcje między percepcją, funkcją a semantyką w kształtowaniu sposobu rozumienia i reprezentacji językowej konceptów.

W językoznawstwie funkcjonalnym badanie słownictwa percepcyjnego definiuje granice sytuacji percepcyjnej, ujawniając właściwości i relacje uczestników percepcyjnych. Takie badania są ukierunkowane na ustalanie ról semantycznych kluczowych uczestników sytuacji percepcyjnych (Paducheva 1998; Demenchuk 2023), korelacji semantyczno-syntaktycznych aktantów percepcyjnych (Levin 1993; Van Valin, LaPolla 1997; Cejmer 2014), a także funkcjonalno-typologicznych cech konstrukcji percepcyjnych (Goldberg 1995; Verhoeven 2007; Papierz 2017).

W kontekście współczesnych badań kognitywnych, których celem jest rekonstrukcja konceptualizacji strategii doświadczeniowych podmiotu poznania (Pajdzińska 1996; Winter 2019; Girju, Peng 2021; Piotrowska 2023), istotna i konieczna staje się wszechstronna analiza słownictwa percepcyjnego. Podejście to harmonizuje z punktem widzenia i systemem poglądów zaproponowanym przez H. Clarka (1973), który argumentuje, że kategoryzacja przestrzeni percepcyjnej opiera się na kilku fundamentalnych wymiarach: przestrzeni fizycznej, definiowanej przez trójwymia-

rową percepcję wzdłuż osi długości, wysokości i szerokości; przestrzeni geologicznej, która uwzględnia poczucie grawitacji i poziomu gruntu; przestrzeni biologicznej, obejmującej percepcję ciała, ruch i postawę; oraz przestrzeni społecznej, odzwierciedlającej dynamikę interakcji międzyludzkich.

2. MATERIAŁY I METODY

Koncepcja leżąca u podstaw niniejszego badania opiera się na założeniu wielowymiarowości przestrzeni semantycznej. Przestrzeń semantyczna to konceptualny model organizacji znaczeń w umyśle, odzwierciedlający strukturę naszego otoczenia społecznego poprzez język (np. zob. Wojciszke 2004: 332). Hipoteza wyjściowa zakłada, że semantyka elementu językowego lub klasy elementów językowych (wyrazów percepcyjnych) jest modelowana poprzez złożony system hierarchicznie ustrukturyzowanych reprezentacji semantycznych, obejmujących różne wymiary językowe. W związku z tym modele pojęć sytuacyjnych są traktowane jako konstrukty teoretyczne, które reprezentują różnorodne strategie konceptualizacji sytuacyjnej.

Badanie ma na celu rozwinięcie konceptualizacji językowej przestrzeni społecznej przez pryzmat słownictwa percepcyjnego (związanego z nazwami kolorów). Ponadto dąży do wykazania, że językowa konceptualizacja przestrzeni społecznej odzwierciedla różnorodne formy ludzkiej percepcji świata. Formy te obejmują zrozumienie procesów społecznych, relacji i praktyk, interpretowanych przez wymiary poznawcze różnych wspólnot językowych (Bourdieu 1984). Ostatecznym celem badania jest scharakteryzowanie modeli sytuacji społecznych zakodowanych w semantyce podstawowych polskich i ukraińskich wyrazów percepcyjnych oraz ustalenie regularnych korelacji i rozkładu tych wyrazów w obrębie przyjętych modeli. Wyniki mają dostarczyć informacji na temat różnych aspektów sytuacji społecznych reprezentowanych przez wyrazy percepcyjne, w tym poznawczej istotności uczestników, charakteru i struktury ich relacji, stopnia ich aktywności lub znaczenia pozycyjnego oraz mechanizmów i strategii ich rozszerzeń.

Materiał badawczy obejmuje wyrazy percepcyjne (związane z nazwami kolorów) pochodzące z języka polskiego i ukraińskiego, które opisują określoną sytuację społeczną lub jej fragment. Materiał składa się z 334 wyrazów percepcyjnych (159 – w języku polskim i 175 – w języku ukraińskim). Wyrazy zostały wybrane z reprezentatywnych słowników objaśniających oraz frazeologicznych języka polskiego i ukraińskiego. Źródłem materiału ilustracyjnego jest Korpus Tekstów Ukraińskich (Laboratorium Lingwistyki Komputerowej na Uniwersytecie Narodowym im. Tarasa Szewczenki w Kijowie) (KTUM) oraz Korpus Języka Polskiego (KJP). Jeśli chodzi o kryteria doboru wyrazów, w artykule wykorzystano jednostki leksykalne (zarówno de-rywaty, jak i złożenia) oraz jednostki frazeologiczne, które charakteryzują sytuację

społeczną i jej uczestników. Dobór tych wyrazów wspiera hipotezę, że kategoryzacja i konceptualizacja przestrzeni społecznej są kształtowane pod wpływem atrybutów przestrzeni percepcyjnej, por.: pol. *czarna polewka* ‘odmowa rodziców panny dawana starającemu się o jej rękę lub odrzucenie konkurenta przez samą pannę, dawniej wyrażana przez podanie konkurentowi czarnej polewki – czerniny’ (USJP); ukr. *білий двір* ‘не забруднений, чистий двір’ [*biały dwór* ‘niezabrudzone, czyste podwórze’]: – *Фе! Який тут сморід!..* – *сказала пані до панни і подалась до свого білого двору* [Fuj! Co za smród!.. – powiedziała pani do panny i ruszyła w stronę swojego białego podwórza] (SUM).

3. REZULTATY

Modele sytuacji społecznych mają reprezentować językową interpretację społecznego świata dyskursu w ramach stosowanych przez oznaczającego strategii gnozeologicznych, sytuacyjnych, komunikacyjnych i derywacyjnych. Perspektywa ta jest zgodna z rozszerzonym rozumieniem konceptualizacji, które obejmuje każdy aspekt doświadczenia mentalnego: (1) zarówno nowe, jak i ugruntowane koncepcje; (2) nie tylko pojęcia „intelektualne”, ale również doświadczenia sensoryczne, motoryczne i emocjonalne; (3) zrozumienie kontekstu fizycznego, językowego, społecznego i kulturowego; oraz (4) koncepcje, które rozwijają się i kształtują w czasie przetwarzania, zamiast być ujawnione jednocześnie (Langacker 2008: 30).

W ramach tego rozszerzonego modelu słownictwo percepcyjne jest w badaniu traktowane jako semantyczna klasa wyrazów oznaczających różne aspekty strategii doświadczeniowych człowieka:

- a) percepcyjny, por.: pol. *czernieć* ‘odbijać się ciemną barwą od jaśniejszego tła’: *Nie opodal mostu czerniała gromada ludzi* (KJP); ukr. *чорнітися* ‘виділятися чорним кольором, виднітися (про що-небудь чорне, темне)’ [*czernić się* ‘wyróżniać się czarnym kolorem, być widocznym (o czymś czarnym, ciemnym)’]: *Полк Дорошенка, що йшов попереду, чорнівся вже в степу, як довжелезна змія, що помалу лізла траввою* [Pułk Doroszenki, który szedł na przedzie, czernił się już na stepie niczym długi wąż, który powoli pełził przez trawę] (SUM);
- b) identyfikacyjny, por.: pol. *czarny* ‘członek ugrupowania skrajnie reakcyjnego’ (SJPDor); ukr. *чорний* ‘який належить до нижчих верств суспільства, до трудового народу; простонародний’ [*czarny* ‘który należy do niższych warstw społeczeństwa, do ludu pracującego; pospolity’] (SUM);
- c) oceniający, por.: pol. *czarna owca* ‘osoba przynosząca wstyd swojemu środowisku, zwłaszcza rodzinie’ (SJPDor); ukr. *чорна пляма* ‘те, що ганьбить, плямує чию-небудь репутацію’ [*czarna plama* ‘to, co hańbi, plami czyjąś reputację’] (SUM);

- d) asocjacyjny, por.: pol. *czarna godzina* ‘ostatnie chwile, dni przed śmiercią własną lub kogoś bliskiego’ (USJP); ukr. *чорний день* ‘скрутний час’ [czarny dzień ‘trudny czas’] (SUM).

Wyróżniamy następujące modele sytuacji społecznych: psychologiczny, taksonomiczny, aksjologiczny i semiotyczny. Modele te ukazują wielowymiarowy charakter konceptualizacji sytuacji społecznych, ilustrując, w jaki sposób są one postrzegane, organizowane i kodowane językowo. Modele przedstawiają znaczenie leksyki percepcyjnej jako realizację relacji kluczowych uczestników sytuacji społecznych. Uczestnikiem może być nie tylko osoba lub przedmiot, lecz także zdarzenie, działanie czy proces (Mel’čuk 2004: 10).

Analiza identyfikuje regularne korelacje oraz rozkład wyrazów percepcyjnych w obrębie przyjętych modeli. Wartości ilościowe (liczba wyrazów) oraz procentowy udział ich rozkładu w językach polskim i ukraińskim zostały przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Rozkład polskich i ukraińskich wyrazów percepcyjnych w obrębie przyjętych modeli sytuacji społecznych

Modele	Język polski	Język ukraiński
psychologiczny	8,8% (14)	8,6% (15)
taksonomiczny	27,7% (44)	42,9% (75)
aksjologiczny	26,4% (42)	28,0% (49)
semiotyczny	37,1% (59)	20,5% (36)

Tabela przedstawia rozkład wyrazów percepcyjnych w językach polskim i ukraińskim w ramach czterech modeli sytuacji społecznych: psychologicznego, taksonomicznego, aksjologicznego i semiotycznego. Dane liczbowe i procentowe pokazują, jak języki rozkładają akcenty semantyczne w obrębie tych modeli. W języku polskim największy udział mają wyrazy sklasyfikowane w modelu semiotycznym (37,1%), podczas gdy w języku ukraińskim dominującą kategorią jest model taksonomiczny (42,9%).

Wyniki wskazują na zróżnicowane strategie konceptualizacji sytuacji społecznych w obu językach. W języku polskim wyraźnie zaznacza się tendencja do postrzegania sytuacji społecznych przez pryzmat znaków i systemów znaczeń (model semiotyczny), natomiast w języku ukraińskim dominuje podejście klasyfikujące (model taksonomiczny), co może świadczyć o bardziej strukturalnym ujmowaniu relacji społecznych. Równocześnie podobny poziom udziału wyrazów w modelu aksjologicznym w obu językach sugeruje zbliżone postrzeganie wartości i ocen w kontekście społecznym.

4. MODELE SYTUACJI SPOŁECZNYCH

4.1. Model psychologiczny

Model psychologiczny opisuje uczestników w kontekście zewnętrznych i wewnętrznych pól obserwacji.

1. Zewnętrzne pole obserwatora. Ta perspektywa dotyczy przestrzennej percepcji uczestników, kształtowanej przez takie parametry jak lokalizacja, odległość i sektor obserwacji. Perspektywa przestrzenna wpływa na sposób postrzegania jednostek lub grup, od wyraźnych podmiotów po amorficzne lub nieokreślone masy, w zależności od bliskości i punktu widzenia. Na przykład grupa ludzi oglądana z daleka może być postrzegana jako rozmyta, nierozróżnialna całość, por.: pol. *czarniawa 'tłum ludzi': Nie patrząc na tę czarniawę mrowiącą tu się na pokładzie statku, wydał krótkie rozkazy załodze (SJPDor); ukr. Довжелезна колона зайняла все подвір'я й простяглася навгород, а з будинку ще виливалася й виливалася сіра маса* [Długa kolumna zajęła całe podwórze i rozciągnęła się na ulicę, a z budynku wciąż wylewała się i wylewała szara masa] (KTUM).
2. Wewnętrzne pole obserwatora. Ta perspektywa dotyczy percepcji uczestników kształtowanej przez atrybuty obdarzone określonymi, znormalizowanymi znaczeniami. Atrybuty te odzwierciedlają kulturowo i językowo ugruntowane interpretacje, pozwalając obserwatorowi konceptualizować uczestników w kategoriach ich cech strukturalnych, funkcjonalnych ról oraz przypisanych im cech czasowych w określonym kontekście społecznym, kulturowym lub komunikacyjnym:
 - a) percepcja oparta na atrybutach strukturalnych (przekazująca informacje o cechach percepcyjnych uczestników z perspektywy społecznie skonstruowanego stereotypu), por.: pol. *Ogromnie zależało jej na tym, by nie pełnić roli „głupiej blondynki”, więc ufarbowała się na czarno (KJP); ukr. Кремезний чоловік років сорока в чорній уніформі охоронної фірми з написом “АНГЕЛ” на спині мовчки змахнув піт з чола – хто тих “ангелів” серед літа у чорне вбрав?* [Krzepki mężczyzna około czterdziestki w czarnym uniformie firmy ochroniarskiej z napisem „ANIOŁ” na plecach, milcząc, otarł pot z czoła – kto tych „aniołów” w środku lata ubrał na czarno?] (KTUM);
 - b) percepcja oparta na atrybutach funkcjonalnych (przekazująca informacje o cechach percepcyjnych uczestników z perspektywy ich ról społecznych, celów lub działań), por.: pol. *Arcybiskup zwrócił wówczas Aleksandrze uwagę, że damy te ubierają się na czarno i że jeśli by to było uważane „za manifestację niezyczliwą”, to damy te w ogóle nie przybędą na żadne spotkanie. Wielki ksiądz odpowiedział na to śmiejąc się: – Nie ma innej rady, jak przyjąć hiszpańską etykietę, gdzie damy w czerni bywają u dworu (KJP); ukr. У чорне вбралася, сіла біля труни, безжально пекла маму скорботними сухими*

очима [Ubrana na czarno, usiadła przy trumnie, bezlitośnie paliła matkę żałobnymi, suchymi oczami] (KTUM);

- c) percepcja oparta na atrybutach czasowych (przekazująca informacje o cechach percepcyjnych uczestników z perspektywy zmian tych cech w czasie, odzwierciedlających zmiany w stanie społecznym uczestników), por.: pol. *Warszawa zaczerwieniła się wczoraj tysiącami serduszek Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy* (KJP); ukr. *Й пристала тьма ратна до берегів, а комонна рать також стала на березі, й почорнів Золотий Ріг і Суд, і берег почорнів і найжачивсь копіями, й дужий гомін та іржання стрясали все навкруг, і встрашилися греки: не бачили досі такої сили царгородські береги* [I przystała ciemna zbrojna siła do brzegów, a konna armia również stanęła na wybrzeżu, i pociemniał Złoty Róg i Sąd, i brzeg pociemniał i najeżył się kopiami, a potężny gwar i rzenie wstrząsały wszystko wokół, i przerazili się Grecy: nigdy wcześniej brzegi Konstantynopola nie widziały takiej potęgi] (KTUM).

4.2. Model taksonomiczny

Model taksonomiczny identyfikuje uczestników, podkreślając ich przynależność do określonej grupy – społecznej lub społeczno-etnicznej.

1. Grupa społeczna:

- a) polityczna (związana z polityką, dotycząca spraw politycznych), por.: pol. *Biało-Czerwoni* ‘polska centrolewicowa partia polityczna założona 29 czerwca 2015, zarejestrowana 25 sierpnia 2015, posiadająca koło poselskie w Sejmie VII kadencji’ (PLWIKI); ukr. *червоний* ‘перен., політ. який стосується революційної діяльності; пов’язаний із радянським соціалістичним ладом’ [*czerwony* ‘przen., polit. dotyczący działalności rewolucyjnej; związany z radzieckim ustrojem socjalistycznym’] (SUM);
- b) instytucjonalna (związana z określoną organizacją, instytucją, placówką itp.), por.: pol. *Zieloni* ‘organizacja zwolenników ochrony środowiska, organizacja ekologiczna’ (USJP); ukr. *зелені* ‘ті, хто належить до груп, течій, неурядових та політичних організацій і т. ін., головною метою яких є захист довкілля та гармонія між людиною і природою’ [*zieloni* ‘osoby należące do grup, ruchów, organizacji pozarządowych i politycznych itp., których głównym celem jest ochrona środowiska i harmonia między człowiekiem a naturą’] (ULIF);
- c) profesjonalna (związana z określonym zawodem, dziedziną zawodową lub działalnością zawodową), por.: pol. *białe kołnierzyki* ‘określenie pracowników zatrudnionych w zawodach niewymagających pracy fizycznej, przede wszystkim urzędników’ (EPWN); ukr. *червонодеревець* ‘столяр, який виготовляє меблі з червоного дерева або взагалі меблі вищої якості’ [*czerwonodrze-*

- wiec ‘stolarz, który wykonuje meble z mahoni lub ogólnie meble najwyższej jakości’] (SUM);
- d) kultowa lub religijna (związana z działalnością religijną), por.: pol. *purpurat* ‘kardynał (duchowny katolicki)’ (SJPDor); ukr. *чорносутанник* ‘представник католицького духовенства’ [*czarnosutannik* ‘przedstawiciel duchowieństwa katolickiego’] (SUM);
- e) historyczna (związana z historią lub konkretnym wydarzeniem historycznym), por.: pol. *biały* ‘hist. człowiek o przekonaniach zachowawczych (zwłaszcza w odniesieniu do przeciwników rewolucji w 1917 r. w Rosji)’ (USJP); ukr. *Чорна рада* ‘загальна козацька рада, скликана в 1663 р. поблизу Ніжина для обрання гетьмана Лівобережної України, в якій брало участь селянство і міська біднота’ [*Czarna rada* ‘generalna rada kozacka, zwołana w 1663 roku w pobliżu Nieżyna w celu wyboru hetmana Lewobrzeżnej Ukrainy, w której uczestniczyli chłopci i biedota miejska’] (SUM);
- f) nieformalna (związana z codziennymi, swobodnymi aktywnościami), por.: pol. *czarna kawa* ‘zebranie towarzyskie, połączone z piciem czarnej kawy’ (SJPDor); ukr. *Згодом поліцейські встановили, що дівчинка і її подруга були учасницями групи “Синій кит” і виконували завдання адміністратора – наносили собі порізи на руках і ногах у вигляді кита, цифр і слова “так”* [Później policjanci ustalili, że dziewczynka i jej przyjaciółka były uczestniczkami grupy „Niebieski wieloryb” i wykonywały polecenia administratora – robiły sobie nacięcia na rękach i nogach w kształcie wieloryba, cyfr i słowa „tak”] (KTUM);
- g) statusowa (związana ze statusem społecznym osoby), por.: pol. *czarny towar* ‘niewolnicy afrykańscy wystawieni na sprzedaż’ (SJPDor); ukr. *чорна кістка* ‘люди недворянського походження’ [*czarna kość* ‘ludzie nieszlacheckiego pochodzenia’] (SUM);
2. Grupa społeczno-etniczna:
- a) narodowa (związana z określonym narodem lub narodowością), por.: pol. *biało-czerwony* ‘sportowiec reprezentujący Polskę’ (USJP); ukr. *Зauважимо, що у боротьбі за третє місце «жовто-блакитні» на фініші обігнали на 0,5 секунди збірну Росії* [Zauważmy, że w walce o trzecie miejsce „żółto-niebiescy” na finiszu wyprzedzili reprezentację Rosji o 0,5 sekundy] (KTUM);
- b) plemienna (związana z grupą etniczną powiązaną wspólnym pochodzeniem i pokrewieństwem językowym), por.: pol. *czarwonoskóry* ‘Indianin’ (USJP); ukr. *чорні клобуки* ‘давньоруська назва торків, печенігів та інших кочових тюркських племен, які з кінця XI ст. жили в південних і південно-східних володіннях Київської Русі’ [*czarne czapki* ‘dawnoruska nazwa Torków, Pieczyngów i innych koczowniczych plemion tureckich, które od końca XI wieku zamieszkiwały południowe i południowo-wschodnie ziemie Rusi Kijowskiej’] (SUM);

- c) rasowa (związana z grupą ludzi dzielących wspólne pochodzenie i szereg charakterystycznych cech fizycznych, rozwiniętych w wyniku historycznej ewolucji pod wpływem warunków naturalnych i społecznych), por.: pol. *biały człowiek* ‘człowiek o białej skórze, w odróżnieniu np. od Murzyna lub człowieka o skórze żółtej’ (SJPDor); ukr. *чорні* ‘про людей, які належать до темношкірої раси [czarni ‘o ludziach należących do rasy ciemnoskórej’]’ (SUM).

4.3. Model aksjologiczny

Model aksjologiczny przekazuje informacje o ocenie uczestników:

- a) etycznej (pozytywna lub negatywna ocena uczestników), por.: pol. *czarny charakter* ‘człowiek zły, pozbawiony zasad moralnych’ (SFJP); ukr. *чорна справа* ‘підступна, брудна справа, що викликає загальний осуд’ [*czarna sprawa* ‘niegodziwe działanie budzące powszechne potępienie’] (SUM);
- b) intelektualnej (ocena uczestników na podstawie cech intelektualnych, umiejętności zawodowych, zdolności itp.), por.: pol. *blękitna pończocha* ‘wyemancypowana i wykształcona kobieta, interesująca się literaturą i polityką’ (PLWIKI); ukr. *ципуй* ‘неосвічений, малокультурний’ [*szary* ‘nieoświecony, mało kulturalny’] (SUM);
- c) emocjonalnej (ocena stanów emocjonalnych lub cech uczestników), por.: pol. *ktoś czarno coś widzi* ‘ktoś jest pesymistą, nie ma nadziei na powodzenie czegoś’: *Nie sądzę, żeby z tak słabym programem politycznym ta partia miała szansę na wygraną. Czarno widzę jej zwycięstwo w najbliższych wyborach parlamentarnych* (FSJP); ukr. *чорна меланхолія* ‘дуже похмурий, сумний настрій, гнітюча нудьга, безнадія’ [*czarna melancholia* ‘bardzo ponury, smutny nastrój, przytłaczająca nuda, beznadzieja’]: *У вас є чудовий талант: розвеселяти молодих примхуватих дівчат, що з причин грошових або, може, й моральних мають впасти в “чорну меланхолію”* [Masz wspaniały talent: rozveselanie kapryśnych młodych dziewcząt, które z powodów finansowych lub może nawet moralnych wpadają w „czarną melancholię”] (SUM);
- d) ekspresywnej (ocena uczestników na podstawie obrazowych, opisowych cech), por.: pol. *żółtodziób* ‘młody, niedoświadczony chłopak; młokos; smarkacz, chlęstek’: *Obecnie każdy „żółtodziób” uważa się za mędrszego od starszych, doświadczonych, żadnego poszanowania nie mają dla wieku* (SJPDor); ukr. *жовтодзьоб* ‘зневажл. молода, недосвідчена, без життєвого досвіду людина’ [*żółtodziób* ‘pogardliwie młoda, niedoświadczona osoba, pozbawiona życiowego doświadczenia’] (SUM);
- e) estetycznej (ocena uczestników z perspektywy pojęć piękna lub odrazy), por.: pol. *duże niebieskie oczy* ‘potoczne żartobliwe przestarzałe duże biust młodej atrakcyjnej kobiety’ (WSJP); ukr. *синя панчоха* ‘суха, черства жінка, що

втратила чарівність' [*błękitna pończocha* 'sucha, oschła kobieta, która utraciła swój urok'] (SUM);

- f) utylitarnej (ocena uczestników na podstawie ich praktycznej użyteczności), por.: pol. *broń biała* 'broń służąca do walki wręcz, np. miecz, szabla, sztylet' (WSJP); ukr. *чорний* 'не головний, не парадний, призначений для щоденних потреб (про вхід, приміщення і т. ін.)' [*czarny* 'nie główny, nie reprezentacyjny, przeznaczony do codziennych potrzeb (o wejściu, pomieszczeniu itp.)'] (SUM);
- g) normatywnej (ocena uczestników na podstawie określonej normy, zasady, regulacji itp.), por.: pol. *biały wywiad* 'działalność wywiadowcza polegająca na jawnym pozyskiwaniu i gromadzeniu informacji pochodzących z ogólnie dostępnych źródeł' (WSJP); ukr. *чорний ринок* 'місце, де таємно продають товари переважно за спекулятивними цінами' [*czarny rynek* 'miejsce, gdzie sprzedaje się towary potajemnie, zazwyczaj po spekulacyjnych cenach'] (SUM);
- h) timiologicznej (ocena polegająca na wartościowaniu uczestników ze względu na ich postrzeganą ważność lub brak znaczenia), por.: pol. *szary* 'w odniesieniu do ludzi: niczym się nie wybijający, przeciętny; mało znaczący' (USJP); *szara myszka* 'osoba niepozorna, skromna i niezwracająca na siebie uwagi' (WSJP); ukr. *сіпуй* 'нічим не примітний, невиразний' [*szary* 'niczym nie wyróżniający się, niewyrzeczyty']: *Сіра, ординарна людина здатна творити довкола собі подібних, вона навіває байдужість і смуток* [*Szara, przeciętna osoba, kreująca wokół podobnych sobie, wzbudzająca obojętność i smutek*] (SUM).

4.4. Model semiotyczny

Model semiotyczny przekazuje informacje o stereotypowych lub symbolicznych cechach związanych z uczestnikami. Cechy te są kanonicznie lub konwencjonalnie zakorzenione w świadomości społecznej poprzez:

- a) symbole (skojarzenie uczestników ze znaczeniem kanonicznie ustalonym w społeczeństwie), por.: pol. *biały tydzień* 'tydzień bezpośrednio po uroczystości I Komunii świętej, w którym dzieci codziennie w uroczystych, komunijnych strojach uczestniczą we mszy i przyjmują komunię świętą'; *Zielone Świątki* 'w Kościele rzymskokatolickim: święto zesłania Ducha Świętego obchodzone w siódmą niedzielę po Wielkanocy' (USJP); ukr. *зелені свята (святки)* 'церк. одне з свят православної церкви, яке відзначається на п'ятдесятій день після великодня і супроводжується прибиранням хати всередині і зовні зеленню' [*Zielone Świątki* 'jedno ze świąt Cerkwi prawosławnej, które obchodzone jest pięćdziesiątego dnia po Wielkanocy i wiąże się z dekorowaniem domu wewnątrz i na zewnątrz zielenią'] (SUM).
- b) quasi-symbole (skojarzenie uczestników ze znaczeniem konwencjonalnie ustalonym w społeczeństwie), por.: pol. *sklep za żółtymi firankami* 'w Polsce Ludowej

i innych krajach komunistycznych: specjalny sklep, w którym mogły kupować tylko uprawnione osoby, wywodzące się z kręgów władzy, wojska i policji, i w którym oferowane były towary niedostępne w zwykłych sklepach' (WSJP); ukr. *білий білет* 'свідоцтво про звільнення від військової служби [*biały bilet* 'zaświadczenie o zwolnieniu z obowiązku służby wojskowej'] (SUM);

- c) stereotypy (skojarzenie uczestników z przedmiotami codziennego użytku i sytuacjami), por.: pol. *czarna robota* 'ciężka, męcząca praca, często taka, przy której można się ubrudzić' (USJP); ukr. *чорний* 'непрофесійний, важкий фізично, часто пов'язаний із виробничим брудом, пилом тощо (про роботу, працю)' [*czarny* 'nieprofesjonalna, ciężka fizycznie, często związana z brudem przemysłowym, pyłem itp. (o pracy, robocie)'] (SUM).

5. WNIOSKI

Rekonstrukcja językowej reprezentacji przestrzeni społecznej podkreśla znaczenie jej modelowania semantycznego poprzez badanie mechanizmów tworzenia i realizacji pojęć społecznych oraz analizę sytuacji społecznych w strukturze dyskursu. W badaniu analizuje się, w jaki sposób język kształtuje i odzwierciedla nasze rozumienie przestrzeni społecznej, przy uwzględnieniu wpływu elementów lub struktur percepcyjnych na ten proces.

Na podstawie przeprowadzonej analizy leksyki percepcyjnej (związanej z nazwami kolorów) w języku polskim i ukraińskim można stwierdzić, że konceptualizacja przestrzeni społecznej odbywa się według czterech wyodrębnionych modeli sytuacji: psychologicznego, taksonomicznego, aksjologicznego i semiotycznego. Przyporządkowanie poszczególnych jednostek leksykalnych do modeli zostało dokonane na podstawie ich analizy semantycznej i kontekstualnej w reprezentatywnych korpusach językowych oraz źródłach słownikowych.

Dane zawarte w tabeli 1 odzwierciedlają ilościowy i jakościowy rozkład wyrazów percepcyjnych w obu językach. Wskazuje on na istotne różnice: w języku polskim dominuje model semiotyczny, co sugeruje silne zakorzenienie myślenia symbolicznego i stereotypizacji; w języku ukraińskim przeważa model taksonomiczny, który eksponuje kategoryzację uczestników sytuacji społecznych na podstawie przynależności grupowej i statusowej. W obu językach zbliżony jest udział modelu aksjologicznego, co może świadczyć o porównywalnych strategiach wartościowania w obrębie doświadczenia społecznego.

Przytoczone w analizie przykłady jednostek leksykalnych potwierdzają spójność przyporządkowania do modeli oraz odzwierciedlają konkretne mechanizmy konceptualizacji przestrzeni społecznej, związane z postrzeganiem cech uczestników i ich relacji w dyskursie.

Wyniki badania pokazują, że różnice językowe mają charakter systemowy i są odzwierciedleniem odmiennych strategii poznawczych i kulturowych obecnych w polskich i ukraińskich sposobach konceptualizacji przestrzeni społecznej. Umożliwia to nie tylko zrozumienie, jak języki kodują społeczne doświadczenie, ale również wgląd w sposoby wartościowania, identyfikowania i symbolizowania relacji społecznych przez pryzmat leksyki percepcyjnej.

Modelowanie językowej reprezentacji przestrzeni społecznej może być traktowane jako metoda badawcza pozwalająca na wnioskowanie o głębszych strukturach poznawczych i kulturowych obecnych w danym języku. Jednocześnie otwiera ono możliwości dla badań porównawczych, zwłaszcza w kontekście języków pokrewnych, jak polski i ukraiński, gdzie różnice i podobieństwa wskazują na zróżnicowane, ale komplementarne modele rozumienia społeczeństwa.

Bibliografia

- Bourdieu, P. 1984. Espace social et genèse des 'classes'. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 52–53, s. 3–14. Online: https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1984_num_52_1_3327 [dostęp: 28.12.2024].
- Cejmer, A. 2014. Kilka uwag na temat jednostek języka o kształcie [ktoś] czuje [coś]. *Poradnik Językowy* 6, s. 52–63. Online: <https://poradnik-jezykowy.uw.edu.pl/issue/1136> [dostęp: 18.04.2025].
- Clark, H. 1973. *Space, time, semantics, and the child*. W: *Cognitive development and the acquisition of language*, red. T. Moore, s. 27–63. New York: Academic Press. Online: https://web.stanford.edu/~clark/1970s/Clark,%20H.H.%20_Space,%20time,%20semantics,%20and%20the%20child_%201973.pdf [dostęp: 28.12.2024].
- Demenchuk, O. 2023. Semantic shift strategies of verbs of smell emission in the Polish and Ukrainian languages. *Slavia Meridionalis* 23, art. 2871. Online: <https://journals.ispan.edu.pl/index.php/sm/article/view/sm.2871/8525> [dostęp: 28.12.2024].
- Girju, R., Peng, D. 2021. *Exploring the sensory spaces of English perceptual verbs in natural language data*. Champaign, IL: University of Illinois at Urbana-Champaign. Online: https://arxiv.org/abs/2110.09721?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 28.12.2024].
- Goldberg, A. 1995. *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press. Online: https://books.google.com.ua/books?id=HzmGM0qCKtIC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage-&q&f=false [dostęp: 28.12.2024].
- Langacker, R. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press. Online: https://books.google.com.ua/books?id=UKVnKz0ZRqWC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage-&q&f=false [dostęp: 28.12.2024].
- Levin, B. 1993. *English verb classes and alternations. A preliminary investigation*. Chicago: Chicago University Press. Online: https://www.google.com.ua/books/edition/English_Verb_Classes_and_Alternations/6wiZWOrCBf8C?hl=uk&gbpv=1&dq=Levin,+B.+1993.+English+verb+classes+and+alternations.+A+preliminary+investigation.&printsec=frontcover [dostęp: 28.12.2024].

- Mel'čuk, I. 2004. Actants in semantics and syntax. I: Actants in semantics. *Linguistics* 42 (1), s. 1–66. Online: <https://www.coli.uni-saarland.de/~tania/CMGD/Actants%20in%20semantics.pdf> [dostęp: 18.04.2025].
- Paducheva, E. 1998. Paradigms of semantic derivation for Russian verbs of sounding. W: *Proceedings of the 8th EURALEX International Congress*, red. Th. Fontenelle i in., s. 231–238. Liège: Université de Liège. Online: <https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%201998%20Part%201/Elena%20PADUCHEVA%20Paradigms%20of%20Semantic%20Derivation%20for%20Russian%20Verbs%20of%20Sounding.pdf> [dostęp: 28.12.2024].
- Pajdzińska, A. 1996. Wrażenia zmysłowe jako podstawa metafor językowych. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 8, s. 113–130. Online: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1126308> [dostęp: 18.04.2025].
- Papierz, M. 2017. Konstrukcje z predykatami percepcji w języku słowackim i ich ekwiwalenty w języku polskim. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 52, s. 186–196. Online: <https://journals.ispan.edu.pl/index.php/sfps/article/view/sfps.2017.009/3416> [dostęp: 18.04.2025].
- Piotrowska, A.E. 2023. Polisemia czuć pozostałością synestezji? – próba wyjaśnienia wieloznaczności czasownika. *Poradnik Językowy* 4, s. 7–27. Online: <https://journals.polon.uw.edu.pl/index.php/pj/article/view/1602/1069> [dostęp: 18.04.2025].
- Van Valin, R., LaPolla, R. 1997. *Syntax: Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: https://books.google.com.ua/books?id=DxcrbgT1_oMC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [dostęp: 28.12.2024].
- Verhoeven, E. 2007. *Experiential constructions in Yucatec Maya: A typologically based analysis of a functional domain in a Mayan language*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. Online: https://www.google.com.ua/books/edition/Experiential_Constructions_in_Yucatec_Ma/eQc6AAAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=Verhoeven,+E.+2007.+Experiential+constructions+in+Yucatec+Maya:+A+typologically+based+analysis+of+a+functional+domain+in+a+Mayan+language.&printsec=frontcover [dostęp: 28.12.2024].
- Winter, B. 2019. *Sensory Linguistics: Language, perception and metaphor*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. Online: https://www.google.com.ua/books/edition/Sensory_Linguistics/FnGQDwAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=Winter,+B.+2019.+Sensory+Linguistics:+Language,+perception+and+metaphor.%C2%A0&pg=PA283&printsec=frontcover [dostęp: 28.12.2024].
- Wojciszke, B. 2004. *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. Online: <https://www.scribd.com/document/818279645/B-Wojciszke-Człowiek-wśród-ludzi> [dostęp: 18.04.2025].

Korpusy

- KJP – *Korpus języka polskiego*. Online: <http://korpus.pwn.pl> [dostęp: 28.12.2024].
- KTUM – *Корпус текстів української мови* [Korpus tekstów języka ukraińskiego]. Online: <http://www.mova.info/corpus.aspx> [dostęp: 28.12.2024].

Słowniki

- SFJP – Dziamska-Lenart, G. i in. 2021. *Słownik frazeologiczny z ćwiczeniami dla uczących się języka polskiego jako obcego*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- SJPDor – Doroszewski, W. red. 1958–1969. *Słownik języka polskiego*, t. 1–11. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- SUM – Bilodid, I.K. red. 1970–1980. *Словник української мови* [Słownik języka ukraińskiego], t. 1–11. Kyiv: Naukova dumka.
- ULIF – *Словник української мови online* [Słownik języka ukraińskiego online], t. 1–15. Online: <https://sum20ua.com/?wordid=0&page=0> [dostęp: 28.12.2024].
- USJP – Dubisz, S. red. nauk. 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*. Online: <https://wsjp.pl> [dostęp: 18.04.2025].

Encyklopedie

- EPWN – Encyklopedia PWN. Online: <https://encyklopedia.pwn.pl> [dostęp: 28.12.2024].
- PLWIKI – Wikipedia. Wolna encyklopedia. Online: <https://pl.wikipedia.org> [dostęp: 28.12.2024].

Modelling the concept of social space (based on Polish and Ukrainian perceptual vocabulary)

Summary

The study explores the semantic modelling of social space through perceptual vocabulary, focusing on the representation of social situations in Polish and Ukrainian. The research highlights the cognitive and cultural frameworks underlying these linguistic variations, demonstrating the impact of perceptual attributes on social categorization. By contrasting the two languages, the study provides insights into the mechanisms of semantic derivation and the linguistic construction of social reality. The analysis examines how perceptual vocabulary (more specifically – colour terms) encodes various dimensions of social space, revealing psychological, taxonomic, axiological, and semiotic models. The models reflect differences in conceptualization across the two languages, with Polish emphasizing semiotic processes and Ukrainian favouring taxonomization. The findings emphasize the role of language in shaping social perceptions and cultural understanding.

Keywords: semantic modelling – social space – perceptual vocabulary – colour-naming vocabulary – Polish linguistics – Ukrainian linguistics.

Adj. Marta Falkowska